

Zárójelentés

Nyilvántartási szám: T-048392

A kutatási téma címe: „A magyar népzene új stílusának rendszerezése és a nemzetközi kutatás számára gyors hozzáférhetővé tétele”

A kutatás időszaka (időközbeni határidő-módosítással): 2005. X. 1. – 2010. IX. 30.

A témavezető neve: Bereczky János

Mindenekelőtt hálásan köszönöm az OTKÁ-nak tervezett munkám megvalósításához nyújtott segítségét.

A korábbi években már kidolgoztam a magyar népzene új stílusára egy új, sőt újfajta zenei rendszerezést. Ez a rendszer a korábbi, egymással rivalizáló két rendszerezési iskolát (a lexikográfiai és grammatikai iskolát) egyesítette, sőt ezek mellett egy harmadik szempontot is érvényre juttatott, nevezetesen a kronológiát. Ilyenformán az anyagot olyan zenei rendbe rendeztem, mely rendszerben nemcsak minden könnyen megtalálható (lexikográfiai elv) és nemcsak az összefüggések, belső rétegződések domborodnak ki (grammatikai elv), hanem az egész mintegy kirajzolja, kiábrázolja a stílus fejlődéstörténeti menetét (kronológiai elv). Az MTA Zenetudományi Intézete vezetőségének megbízásából az akadémiai népdalgyűjtemény új stílusú részét – mintegy 60 000 lejegyzést – 1993 és 2003 között e rend szerint valósággal be is rendeztem. Azokat a feladatokat, amelyek mindezt mintegy kiegészítendő, kiteljesítendő tudományterületem szempontjából hasznosnak és szükségesnek tartottam és amelyeknek megvalósításához az OTKA támogatását kértem, kutatási tervemben öt pontban foglaltam össze.

1) „A rendszerezés végső finomítása.”

Pályázati munkám során – ahogy azt majd alább részletesen is taglalni fogom – az egész rendszeren típusról típusra, sőt lejegyzésről lejegyzésre át kellett mennem. Ezt egyúttal arra használtam fel, hogy a rendszert revideáltam és végső formába öntöttem. Ahol az időközben beérkező új anyag szükségessé tette vagy egyéb szempontból kívánatosnak mutatkozott, új típusokat alakítottam ki, másokat többfelé választottam vagy összeolvasztottam, megszüntettem. A típusok ideiglenes sorrendjét és beszámozását *véglegesre* váltottam.

2) „Történeti és szomszédos országokbeli magyar anyaggal való kiegészítése.”

A történeti adatoknak az anyagba való bedolgozása érdekében kiterjedt kutatómunkát folytattam saját intézetem könyvtára mellett az OSzK és a Kodály Archívum kottagyűjteményében. Az ily módon föltérképezett anyag egy részéről fénymásolatot készítettem és magába a gyűjteménybe betagoltam, más részét adat formájában a könyvnek az egyes dallamtípusokat bemutató részébe bedolgoztam. (Ez utóbbi momentum alább, jelentésemnek a könyvvel kapcsolatos részében világosabbá fog válni.)

Ugyanakkor a közbejött pénzügyi elvonások miatt – ahogy ezt már részjelentéseimben is említettem – a szomszédos országokbeli magyar archívumok fölkeresésétől, ill. anyagaik bedolgozásától el kellett állnom. Ezt azért tehettem meg jó lelkiismerettel, mert az MTA Zenetudományi Intézetének népdalgyűjteménye azok nélkül is bővében van az ezekről a területekről származó gyűjtéseknek és így nem fenyegetett az a veszély, hogy a könyv által

nyújtott kép akár az egyes típusoknak, akár az egész új stílusnak földrajzi elterjedéséről torz marad.

3) „Egy mutató-kereső rendszer létrehozása.”

Minden típusról (összesen mintegy 2220 van belőlük) ún. típuskartont készítettem. Ez a típuskarton tartalmazza az illető dallamtípus fő vonalát, variációs eltérési lehetőségeit, fő zenei adatait és természetesen számát. A típuskartonokról kottagrafikussal számítógépes kottairással megírt tisztázatokot készítettem. A tisztázatok kartonra való kinyomtatása révén lehetővé vált egy – a könyvtári kartotékiókhoz hasonló – manuális dallamkereső rendszer létrehozása, minek segítségével az akadémiai népdalgyűjtemény új stílusú részében bárki belső vagy külső kutató egy-két perc alatt megtalálhat bármely keresett dallamot.

4) „A hazai és nemzetközi összehasonlító kutatás lehetővé tétele érdekében a stílusról egy átfogó képet nyújtó háromkötetes, részletes jegyzetekkel ellátott reprezentatív válogatás nyomdakész kéziratának elkészítése.”

A cél tehát az volt, hogy a magyar népzene új stílusának *teljes* dallamvilága – mivel A Magyar Népzene Tárában való megjelenésére még generációkon át nincs remény – a hazai és külföldi kutatás, az egyéb érdeklődők és a mind az egyre szélesebb körű közép- és felsőfokú népzenei szakoktatás számára egy, az összkiadásnál szűkebbre szabott, *összefoglaló jellegű* kiadvány révén megismerhetővé és a maga egészében áttekinthetővé válhassék.

Mint ahogy a Népzene Tára kötetei is dallamtípusokba csoportosítva közlik a népdalokat, egy ilyen keresztmetszetszerű anyagközreadás is természetesen egyedül a típusok bemutatásával történhetett, azzal a különbséggel, hogy míg amott az egyes típusokhoz tartozó minden fölgyűjtött változat közlésre kerül és az olvasó a változatok adta összkép segítségével nyer képet a típus egészéről, itt mindig olyan egy, legföljebb két-három-négy változatot kellett bemutatnom, melyek mintegy a „legtípusabb” egyedei és így önmagukban is elégséges reprezentánsai saját típusuknak.

A 2220 dallamtípusból végül 1600 került bemutatásra. Már a tervezetben is szóltam róla, hogy a típusoknak egy kisebbik részét, nevezetesen két kategóriáját nem érdemes ilyen jellegű kiadványba bevenni. Egyik az alig vagy egyáltalán nem folklorizálódott népies műdalok kategóriája, másik azoké a jelentéktelennek mondható típusoké, melyek mindössze két változattól állnak vagy melyek csak egyetlenegy faluból kerültek elő.

A bemutatásra kiválasztott típusok teljes változatkörét darabról darabra alaposan átnéztem, hogy a közölt dallampéldák valóban a legmegfelelőbbben képviseljék az egyes típusokat és a hozzájuk kapcsolódó szövegek is lehetőleg nagy gyakorisággal a dallamhoz kötődők legyenek.

Ugyanakkor tartottam magam a válogatásban ahhoz az eleve kitűzött célomhoz is, hogy ne már másutt megjelent példadallamokat közöljek, hanem olyanokat, melyek e kiadványban válnak első ízben megismerhetővé mind a szakemberek, mind a nagyközönség számára.

Az ily módon kiválasztott 2664 példadal dallam- és szöveglejegyzését – megannyi gyűjtő és lejegyző munkáját – egységesíteni kellett. Nem állt ugyan szándékomban kinek-kinek egyéni lejegyzési módján változtatni, de az ortográfiát úgy a kottában, mint a szövegben mégis egy szintre kellett hozni a kiadvány egységessége érdekében.

Végül az így előkészített és kipreparált lejegyzéseket kottagrafikussal számítógépes kottairással megírtattam.

A kiadvány legjelentősebb részét tehát az új stílus egyes dallamtípusait bemutató ezen kottapéldák teszik ki. A kottapéldákhoz azonban természetesen kapcsolódnak az egyes dalok további versszakai is. Ezeket már én írtam be. Kapcsolódnak továbbá az illető típusra vonatkozó információk. Hogy ezek az információk mifélek és milyen részletességűek, az

legérthetőbbé úgy válhatik, ha idemellékelem az 1600 típusból egynek – sem túl nagyok, sem túl kicsinek – a főszövegi részét mutatóba:

„458

713

(Kotta: Magyarország szép határán születtem)

Verd meg, Isten, a gőzkocsi kerekít,
Mer elhordja a legények elejét.
Marad itthon kettő, három nyomorult,
Rátok, lányok, még az ég is beborult.

Nagy sivítva gyün a bosnyák hadsereg,
Ol méréggel, még a fák is remegnek.
Tüzes golyó hasítja ja fa ágát,
Be sok kislány siratja ja babáját!

Hull a golyó, mint a zápor a földre,
Magyar gyerek bátran megáll előtte.
Hull a golyó, ropognak a fegyverek,
Mos' tudják még, hogy ki a magyar gyerek.

Boszniának hegyes-völgyes határa,
De sok kislány átkot mondott reája,
Mer ott maradt sok szép kislány babája,
Kik hirtelen elvesztek a csatába.

Megkondult már a nagyharang imára,
Odahaza fol a sírás javába.
Sír az anya, sír a testvér, szerető:
Sose telik be már az a temető!

Kiskunmajsa (Pest-Pilis-Solt-Kiskun), Gyovai József (81). Szomjas György, 1961. Lsz 16174.

714

(Kotta: Zsindelyezik a bosznyaji kaszárnyát)

Idesanyám, mért szülté' jez világra
Tizénhárom fontos golyó számára?
Tizénhárom fontos golyó rám talál,
Assem mondom, volt-i jó édesanyám.

Bosznijába megásták a temetőt,
Éngem temessenek beli legelsőbb.
A' llégyen a keresztémre rávágva:

Én is vótam hű szerető valaha.

Dráva szélin Eszék várossa mellett
 Ferenc József egy sírkövet emeltet.
 Aran betűvel lössz âra felírva:
 Itt van huszonhét huszárnak a sírja.

Karcag (Jász-Nagykun-Szolnok), Cseppentő Mihály (93). Kiss Lajos, 1959. AP 3647f.

11 — 1 (9) 9 — A B B A

Talán folklorizálódott népies műdal, szerzője mindenesetre ismeretlen. Első föltűnése: Molnárffy József *Mollináry-baka csárdás* (én., 1870-es évek második fele) Lassú; a szöveg alája írva: Édesanyám, ne sirassa a fiát... Népszínműben: Erkel Gyula *A piros bugyelláris* (1878). További korai nyomtatott forrásai: Kolozsváry Aladár *Népdalok a Piros bugyelláris című népszínműből* (én.) 5. sz; Limbay 1880, 399. sz; Varga József *12 kedvelt magyar népdal* (én.) 10. sz; Székely Imre *33. magyar ábránd* (1881 után); Berecz 1884a, 1. sz; *Népszínházi műsorozat* (én.) – A piros bugyelláris, 9. sz; *A legújabb és legszebb 101 magyar népdal I.* (Rozsnyai, én.) 59. sz; Szunyoghné 1900, 49. sz; Szabó J. 1905, 354. sz; Kacsóh 1915, II. 4. sz., mely szerint „a boszniai okkupáció legkedveltebb bakanótája” volt. Ritmikája különlegesen cseppfolyós: egyaránt éneklük végig nyolcadoló mozgású *tempo giusto*, az A sorokban nyolcadoló, a B sorokban augmentált – azaz negyedelő mozgású – *tempo giusto*, végig augmentált *tempo giusto*, továbbá *poco rubato* és *rubato* is. Túlnyomórészt regruta- és katonaszövegek kapcsolódnak hozzá.

1906 (legények); 1930 (45); 1955 (83: „1894-ben, mikor Győrben katonáskodtam!”); 1959 (93); 1961 (81: „Nagybátyám a boszniai hadjáratból hozta!”).

Csorna, Kapuvár (Sopron); Bucsuszentlászló, Gutorfölde, Kékkút, Sárhida (Zala); Bagolasánc (Somogy); Medina-Szóllóhegy (Tolna); Berhida, Súr (Veszprém); Bátorkeszi (Esztergom); Héreg, Tata (Komárom); Nógrádszakál, Tereske (Nógrád); Albertirsa, Kiskunhalas 2, Kiskunmajsa, Szakmár-Felsőerek, Tizsakécske (Pest-Pilis-Solt-Kiskun); Dávod (Bács-Bodrog); Hódmezővásárhely 2, Szeged (Csongrád); Dévaványa, Jásztelek, Karcag (Jász-Nagykun-Szolnok); Doboz, Gyula 2 (Békés); Földeák (Csanád); Zsáka (Bihar); Futásfalva (Háromszék); Andrásfalva (Bukovina); ismeretlen hely. Összesen 36.

Zsindelyezik a kaszárnya tetejét (17); Verd meg, Isten, a gőzkocsi kerekét (5); Mikor engem a főorvos vizitált (5); Bosnyákország körös-körül füstölög (3); Boszniába hull a magyar rakásra (2); Boszniának hegyes-völgyes határa (2).

Bartók 1924, 109. sz. = Volly 1939, 30. sz; Kerényi Gy. 1961, 115; Benczéné 1977, 128. sz; Barsi 1983, 125. sz; Balogh 2002, 131. sz.”

Mint látható, a típus sorszámát követi a típust reprezentáló dallampélda (vagy dallampéldák) száma, a dal(ok) kottája, további versszakai(k), gyűjtési és archiválási adatai(k). Ezután következnek magára a dallamtípusra vonatkozó információk:

a) Zenei mutatói: szótagszáma, sorzáróképlete, formaszerkezete.

b) Általános ismertetés a típusról, variálódási lehetőségeiről, más típusokkal való összefüggéseiről stb. Ezen a helyen kerül tisztázásra az esetleges népies műdal eredet és a szerző, ha kinyomozható volt. Ugyanitt vettem számba a korai – XIX. századi és XX. század eleji – kéziratot és nyomtatott forrásokat, miről főntebb, jelentésem 2) pontjában már más összefüggésben említést tettem.

c) A legkorábbi gyűjtési adatok: mely évben gyűjtöttek először a típushoz tartozó dallamot és milyen korú énekestől, ill. ha netán későbbi időpont(ok)ban az első énekesnél idősebb(ek)től, az(ok) is. Ugyanitt kerültek közlésre az énekesek korábbi időpontokra visszautaló esetleges megjegyzései is: melyik dallamot mikor, hol hallották, tanulták. Mindezek igen fontos adalékok egy fejlődéstörténeti szempontú rendszerben.

d) Földrajzi áttekintés: mely falvakból található az adott típushoz tartozó változat az akadémiai népdalgyűjteményben, illetve ha valamely faluból több is, hány darab. Ez az áttekintés az egész könyvben egységesen a magyar népzene hagyományos dialektusterületi beosztása, azon belül egy általam fölállított, nagy vonalaiban nyugatról keletre haladó megyerendszer szerint készült.

e) A dallamhoz tipikusan kapcsolódó szövegtípusok kezdősoraikkal (vagy ha az az azonosításhoz kevés, úgy további néhány szavukkal). Mint tudvalévő, a magyar népdalokban a különböző dallamok és szövegek egy bizonyos határig – de éppen ez a határ nincs kellően kutatva és tisztázva – meglehetősen szabadsággal tudnak egymással kapcsolódni. Az egyszeri, azaz esetlegesnek tekinthető dallam–szöveg kapcsolódást itt természetesen nem kellett figyelembe venni, csak a legalább kétszerit. A szövegkezdetek után zárójelbe tett szám jelzi az előfordulás gyakoriságát.

f) A típushoz tartozó más, egyéb kiadványokban megjelent változatok számbavétele. A könyv dallampéldáinak a már korábban megjelentekkel való egybevetése valamely típus iránt érdeklődők számára lehetőséget nyit a típus változatkörével és variációs lehetőségeivel való beható megismerkedésre.

5) „A könyvhöz csatlakozóan – annak bevezető tanulmányaként – az új stílus fejlődéstörténetének megírása. Ez – megvalósulása esetén – a világon egyedülálló tudományos teljesítménynek ígérkezik, mivel még soha sehol nem volt rá példa, hogy valamely népzenei stílus fejlődéstörténetét feltárták és megírták volna.”

A könyvet 75 oldalas bevezető tanulmány nyitja, mely három részből áll:

- a) Az új stílus fejlődéstörténetének részletes kifejtése – 30 oldal.
- b) A stílus zenei jegyeinek részletes számbavétele – 25 oldal.
- c) Az akadémiai népdalgyűjteményben megvalósult és természetesen a könyvben is követett zenei rend ismertetése – 20 oldal.

A tanulmányt és a példatárat összekapcsolják a *típusokra* vonatkozó különféle szempontú mutatók:

a) Szövegtípus-mutató. Ahogy az egyes dallamtípusoknál megtalálható volt, hogy mely szövegek kapcsolódnak hozzá, úgy itt – fordítva – megtalálható, hogy mely szövegtípusokhoz mely dallamok kapcsolódnak. Meg kell jegyezni, hogy a szöveg–dallam kapcsolatok számbavétele nem szerepelt részletes munkatervemben, szükségessége és megvalósíthatósága munka közben derült ki. Ilyen jellegű és méretű szövegtípus-katalógus hiánya nagy akadálya volt eddig a különféle folklorisztikai kutatásoknak.

b) Földrajzi mutató, mégpedig kettő is: falvak és megyék szerint.

c) Szótagszámmutató.

d) Sorvégző (kadencia) mutató.

e) Formaszerkezet- és

f) Hangnemműtató.

A könyvet végül zárja a *példatár*ra (közölt dallampéldákra) vonatkozó néhány mutató: gyűjtők szerinti, lejegyzők szerinti, földrajzi és végül természetesen szövegkezdet szerinti.

A kézirat elkészült, összterjedelmét – mivel a kottapéldákat külön adathordozó tartalmazza – nem lehet pontosan megállapítani, de hozzávetőlegesen 3700–3800 oldal, azaz három vagy négy Népzene Tára méretű kötetben megjelentethető. Kiadóval még nem vettem

föl kapcsolatot, ez a jövő feladata lesz. Elsősorban az Akadémiai Kiadó jöhet számításba. Igen remélem, hogy a könyv legkésőbb másfél éven belül meg tud jelenni, bár a tördelés nyilván nem lesz egyszerű feladat.

A fentieken túl be kell számolnom még néhány előre be nem tervezett, mert csak a munka folyamata során fölvetődött, de a támogatott kutatással, ill. annak közzétételével kapcsolatban nagy fontosságúnak számító többleteredményről is. Ezek:

1) A típusokat reprezentáló dallampéldák kiválogatásakor nemcsak a lejegyzéseket néztem át, hanem az azok alapján szóba jöhetőnek ítélt változatok hangfelvételét is végighallgattam az akadémiai gyűjtemény hangtárában. Munka közben ugyanis egyértelművé vált, hogy a kiadvány használhatóságát jelentős mértékben megnövelné, ha a közölt dallampéldákat CD-mellékleten meg is lehetne hallgatni. Így a válogatás szempontjai közé még az is bekerült, hogy a típust reprezentáló példa lehetőleg hallgatható, sőt élvezhető minőségű felvételen megörökített jól sikerült, ízes hangvételű, hibátlan előadásban elhangzott változat legyen.

A könyv kéziratának elkészültével párhuzamosan tehát hangtechnikus révén sor került a kiválasztott példák digitalizálására és hangrestaurálására is: mind a három vagy négy kötetet egy-egy CD-ROM. Szám szerint a 2664 példadalból így összesen 1931 (mintegy 40 órányi eredeti felvétel) egyúttal hallgatható is lesz.

2) Számítástechnikai szakemberrel elkészítettem a teljes kiadványnak – úgy olvasható, mint hangzó részének – online adatbázis formájában való webes publikálásához az adatbázistervezési, programozási és egyéb munkálatokat, mely adatbázis a tervek szerint jövő év első negyedében fog az MTA Zenetudományi Intézetének honlapján megjelenni. Az Intézet hasonló jellegű adatbázisainak már eddig is *százezrek* voltak a látogatói. Az OTKA által támogatott kutatómunka eredményének könyv formában való megjelentetésére a szakma és az oktatás számára nyilván mindenképpen szükség van, de így most lehetőség nyílik annak ilyen nagyságú tömegekhez való eljuttatására is.

Összefoglalólag azt lehet kiemelni a támogatott munka egyedi különleges értékeiből, hogy: 1) Az akadémiai népdalgyűjtemény új stílusú része egy minden eddiginél korszerűbb, sokoldalúbb, *informatívabb* zenei rendszerbe mindenestől be lett rendezve; 2) Ebben a rendszerben egy jól átlátható és kezelhető keresőrendszer segítségével bárki számára minden könnyen és gyorsan megtalálható; 3) A rendezett anyagról – a magyar népzene új stílusáról – egy, az *egészet* áttekinthetővé tevő olyan átfogó jellegű és olyan gazdag információs anyagot tartalmazó kiadvány készült, amilyen vagy akárcsak amilyenhez hasonló eddig népzeneink egyetlen stílusáról sem; 4) A kiadvány bevezető tanulmánya – a világon elsőként – feltárja és kifejti, magának az anyagközlésnek rendszerében pedig demonstrálja egy népzenei stílus fejlődéstörténetét és ezzel új teret nyit és remélhetőleg új impulzust ad a szakterületen; 5) Ilyen vagy hasonló méretű – egyrészt a szakemberek számára egy tudományos rendszer illusztrálásául, másrészt a nagyközönség számára gyönyörködtetőül szánt – hangzóanyag-publikálásra nem volt még hazai példa.

A költségterv keretszámaitól annyiban tértem el, amennyiben kottagrafikai munkákra a betervezett 6 060 000 Ft helyett annál mintegy 700 000 Ft-tal többet költöttem. Ennek oka az volt, hogy tervezéskor dalonként négy kottasorral számoltam, lévén a népdalok négysorosak. Utóbb derült ki, hogy szinte mindegyiknél szükség van egy, a további versszakok eltéréseit föltüntető variánssorra is. A többletköltséget a „Napidíj” és „Külföldi utazás”

rovatról történő átcsoportosítással tudtam megoldani, az átcsoportosításra a kollégiumelnöki engedélyt megkaptam.

A rovatok keretein belül maradva, de saját részletes költségvetési tervezetemtől két ponton tértem el:

1) A könyv tördelésére betervezett 1 500 000 Ft erre a célra kevésnek bizonyult. Ez összegből tudtam viszont megcsináltatni a CD-ROM-melléletekhez szükséges digitalizálási és hangrestaurálási munkálatokat (1 570 000 Ft).

2) A külföldi könyvek bevásárlására tervezett 541 000 Ft-ból végül is csak 38 000 Ft-ot fordítottam erre a célra. Hasznossági szempontból sokkal fontosabbnak ígérkezett az online adatbázis megvalósítása. Az ehhez szükséges 500 000 Ft-ot itt tudtam kigazdálkodni.

A kutatás mindvégig egyszemélyes maradt.

Kutatásaimmal kapcsolatos részeredményeket a pályázati támogatás öt éve alatt különböző hazai és külföldi folyóiratokban publikáltam. Mivel ezek tulajdonképpen a könyv készülő bevezető-tanulmányának egy-egy részlete voltak, bennük az OTKA-támogatásra nem láttam szükségesnek külön hivatkozni. Magában a könyvben azonban és annak online adatbázis formában történő webes publikálásában az OTKA-támogatás tényének föltüntetése a kellő módon *feltétlenül* meg fog történni.

Ismételt hálás köszönettel a támogatásért

Dr. Bereczky János
tudományos főmunkatárs
MTA Zenetudományi Intézet

Budapest, 2010. október 14.